

Religie is geen taboe meer voor kunstenaars

CULTUUR

Sandra Kooke – 21:17, 2 november 2017

▲ Anthony Fiumara, componist van een requiem. "Mensen hebben behoefte aan ritueel in muziek." © Patrick Post

Religie was lange tijd een beladen verschijnsel in de kunst. Maar een jongere generatie, zoals componist Anthony Fiumara en beeldend kunstenaar Niek Hendrix, put weer onbevangen uit de christelijke erfenis.

DEEL DIT ARTIKEL

U krijgt 5 artikelen van Trouw cadeau. Dit is nummer 3.

Onbeperkt onze artikelen lezen?
Digitaal Basis € 2.50 per week.

Nog niet zo lang geleden was een kunstenaar die zich inliet met religie verdacht. Sterker nog: hij was al veroordeeld. Kunstenaar Marc Mulders (1958), onverbloemd katholiek, werd in de jaren negentig uitgemaakt voor 'moralist' en 'reactionair'. Mulders: "Religie werd in kunstkringen totaal niet begrepen. Het was ouderwets. Bij een groepstentoonstelling in het Stedelijk Museum keek het publiek hooguit twee seconden naar mijn werk. Ik was een vreemde eend in de bijt."

In de muziek was het niet anders, vertelt componist Anthony Fiumara. "In de jaren zestig, zeventig, tachtig is de muziek gepolitiseerd: moderne muziek was links. Er rustte een taboe op emoties in de muziek, die mocht je alleen op een ironische manier uiten. Religie was verdacht. Religie betekende de kerk, en dan zat je meteen bij autoriteit en misstanden."

Wie tegenwoordig om zich heen kijkt in de kunstwereld ziet dat er iets veranderd is. Veel jonge kunstenaars putten vrijelijk uit de religieuze traditie. Bijbelverhalen, christelijke symboliek, christelijke vormen: ze zijn al enige tijd niet meer taboe in het theater, de muziek of de beeldende kunst. Grote theatergezelschappen verbeeldden kort geleden al Genesis en het

---

"Religie was verdacht. Religie betekende de kerk, en dan zat je meteen bij autoriteit en misstanden."

Anthony Fiumara, componist

---

levensverhaal van Jezus, volgend jaar zet het Noord Nederlands Toneel het verhaal van Abraham op het toneel.

Natuurlijk is er altijd religieus getinte kunst gemaakt. Denk maar aan de grote kunstenaars Bill Viola, Anselm Kiefer, Gerhard Richter, Peter Greenaway, die alle een spirituele dimensie in hun werk hebben. Maar afgezien van dat boven iedere kritiek verheven topsegment bevond religieuze kunst zich, zeker in Nederland, lange tijd in een niche met een eigen doelgroep. Maar nu staat de religieuze inspiratiebron open voor iedereen.

Gefascineerd door religie

Neem Anthony Fiumara (1968). Noemt zichzelf 'gefascineerd door religie, maar zeker niet gelovig'. Vandaag gaat zijn Bosch Requiem, getiteld 'Memorial Park', in première, op een tekst van Désanne van Brederode (zie kader). Een requiem is een katholieke dodenmis met een Introïtus, een Kyrie, een Dies Irae, Sanctus, Agnus Dei, In Paradisum enzovoorts: christelijke begrippen. Maar daar zit Fiumara niet mee. "Het requiem heeft zijn religieuze connotatie bijna verloren. Ik zie het als een ritueel met die opeenvolging van vaste delen. Die vorm is zo sterk, heeft zich zo bewezen in de geschiedenis, dat ik er als componist graag iets voor wil

maken."

Al is hij niet gelovig, Fiumara heeft via school en studie veel geleerd over het christendom. "Het christendom heeft zo'n stempel gedrukt op onze samenleving, dat valt niet te ontkennen. Ik heb er altijd een fascinatie voor gehad vanwege de rituele component. Dat een jaar in een cyclus verloopt, met voor elke dag een speciale plek, dat vind ik een ontzettend mooi gegeven."

Maar mag je je zo'n religieus ritueel toeëigenen als je zelf niet gelooft? Fiumara: "Natuurlijk wel. Kunstenaars mogen zich alles toeëigenen. Er is bij mij ook geen sprake van ironie, ik zet me er niet tegen af. Ik laat het requiem in zijn waarde. Ik zie het requiem als een gotische kathedraal waarin je kunt rondlopen zonder dat je mee moet bidden. Je mag er een kaarsje opsteken, maar het hoeft niet."

Lam Gods

In de beeldende kunst stelt Niek Hendrix (1985), die onlangs de Koninklijke prijs voor de Vrije Schilderkunst kreeg, zich op vergelijkbare wijze op tegenover de religieuze erfenis. Zo tekende hij 'Agnus Dei' (Lam Gods) naar het gelijknamige schilderij van Francisco Zurbarán. Ja, dat is een christelijk motief, maar hij behandelt het net zo als andere motieven uit de kunstgeschiedenis. "Door internet is elk beeld

---

"Maar als ik het Lam Gods schilder, weet ik waar het voor

staat. Ik voel me verwant met de symboliek: er wordt geofferd in de hoop op een betere toekomst."

Niek Hendrix, beeldend kunstenaar

---

beschikbaar en actueel. Alle beelden uit de schilderkunst vormen samen een web van betekenissen, dat we kunnen analyseren. Christelijke beelden als het Lam Gods of de schedel als vanitassymbool zijn daar een onderdeel van.

"Maar als ik het Lam Gods schilder, weet ik waar het voor staat. Al ben ik niet gelovig, ik voel me verwant met de symboliek: er wordt geofferd in de hoop op een betere toekomst. Dat een productieve houding ook zelfdestructief kan zijn, herken ik als kunstenaar."

Deze relaxte houding, waarbij vrijelijk gekeken wordt wat een religieuze of spirituele vorm voor waarde kan hebben, is een groot verschil met de ideologische lading die religie in de laatste decennia van de vorige eeuw had. Behalve voor expliciet religieuze kunstenaars was religie iets om je tegen af te zetten, à la Maarten 't Hart. Recalcitrante componisten als Louis Andriessen schreven stoere werken met titels als 'De Staat'. Kunsthistoricus Henk van Os (1938): "Toen ik een keer op een feestje met kunstenaars zei dat ik later was omdat ik eerst naar de kerk was geweest, kreeg ik een woedende reactie. Je kon zoiets maar beter voor je houden."

Rituelen

Mulders en Hendrix noemen ook de grote

invloed van het postmodernisme in de jaren negentig en nul. Mulders: "Die heeft de betekenis afgenomen van de grote verhalen en de rituelen. Een kunstenaar die omkeek naar de tradities en met religieuze symboliek werkte, was ouderwets."

Hendrix: "Religie was fout, de grote verhalen waren fout. De ironische houding van het postmodernisme leidde zo tot nihilisme. Aan de opleidingen werd tot voor kort lesgegeven door die generatie kunstenaars. Maar die stoppen zo langzamerhand. Esthetiek is steeds minder een vies woord, spiritualiteit is steeds minder 'not done'."

Dat geldt trouwens ook voor het publiek. Van Os: "Kijk nou hoe het werk van Mark Rothko wordt vereerd vanwege de spirituele lading. Hij zou verbijsterd zijn geweest als hij wist hoe men tegenwoordig met neomystieke verlangens zijn werk benadert. Maar ik zie het ook aan de publieke belangstelling voor christelijke verhalen en christelijke kunst. Er is een herbeleving van het besef van religie. Er zijn zoveel zoekers. Alleen zijn de traditionele kerkgenootschappen niet in staat gebleken daar richting aan te geven."

"Als je verder kijkt dan je eigen belang, komt het spirituele al gauw om de hoek kijken."

Niek Hendrix, beeldend kunstenaar

Utopie

Ook Mulders ziet dat het verandert en dat kunstenaars weer open staan voor het spirituele,

het mystieke, het zachte. Mulders noemt dat 'het vrouwelijke'. Hij maakte met Joost Zwagerman een boek waarin Zwagerman, niet lang voor zijn zelfgekozen dood, in gedichten zijn spirituele coming out had. "Maar hij was een uitzondering in zijn generatie. Jonge kunstenaars staan er veel meer voor open, omdat zij niet zijn beschadigd door het instituut kerk."

Dat ziet Hendrix, die naast zijn kunstenaarsbestaan veel schrijft over kunst, ook. "Dat postmoderne discours heeft onze generatie niets gebracht. Ik zie steeds meer kunstenaars opnieuw op zoek gaan naar een groot verhaal, een utopie. Dat heeft ook te maken met de wereld om ons heen. We hebben een zware economische crisis gehad in 2008, de wereld staat nu in vuur en vlam. Kunstenaars willen een bijdrage leveren aan een betere wereld en dan is ironie geen oplossing. Als je verder kijkt dan je eigen belang, komt het spirituele al gauw om de hoek kijken."

Toch is er een maar. Want onder die jonge kunstenaars is er maar zelden één die zich ronduit christelijk noemt. Hendrix: "Je kunt de religieuze beeldtaal nu gerust omarmen. Zo lang dat maar niet verbonden is aan dogma's en kerkelijke instituties. Religie blijft een precair terrein, net als bijvoorbeeld gender. Als je je

---

"Je kunt de religieuze beeldtaal nu gerust omarmen. Zo lang dat maar niet verbonden is aan dogma's en kerkelijke instituties."

Niek Hendrix, beeldend kunstenaar

---

verkeerd uitdrukt, krijg je een stempel op dat je kan belemmeren. Ik zie de nieuwe Marc Mulders nog niet opstaan."

'Memorial Park' van Anthony Fiumara gaat vanavond in première in Theater aan de Parade in Den Bosch tijdens November Music. Om 19.30 begint de avond op het plein De Parade met een interactief kunstwerk met publiek, na Memorial Park is er een Brabantse koffietafel.
www.novembermusic.net

De tentoonstelling 'Het geheugentheater' van Niek Hendrix is tot en met 24 december te zien in de Ketelfactory in Schiedam.
www.deketelfactory.nl

Een kleine catalogus van het sterven

Toen Anthony Fiumara gevraagd werd om als artist-in-residence van het festival November Music een Bosch Requiem te schrijven, was hij zeer vereerd. "Ik mocht zelfs zelf bepalen voor wie ik het wilde schrijven."

Het werd een werk voor Het Nederlands Kamerkoor, Holland Baroque en TEMKO, een klassiek geschoold ensemble voor pop, rock en jazz. Voor de tekst vroeg hij Désanne van Brederode. Een toegankelijk werk met veel drieklanken, lekkere ritmes en muzikale sfeerbeelden. Er zijn zelfs belletjes en

kampvuurakkordjes op gitaar die naar hemelse sferen verwijzen.

Van Brederode begon met het schrijven van Engelse teksten voor alle onderdelen van een requiem. Fiumara pakte daar de delen uit die hij het geschiktst vond en zette ze in een zelfgekozen volgorde.

Ook de thematiek paste hij aan. "Ik wilde geen requiem als troost voor de nabestaanden maken. Ik wilde niet een blik op het hiernamaals werpen – iedereen moet zelf weten wat hij daarvan vindt, maar ik heb er niet veel vertrouwen in. Désanne en ik wilden een requiem schrijven waarin de doden nu eens het onderwerp waren. Zo kwamen we op teksten die allemaal gaan over manieren van sterven: een zelfmoordenaar, een vluchteling in een gammel bootje, dood door ziekte. Er is zelfs een hiervoormals, een ziel die vooruitkijkt naar het leven. Het is eigenlijk een kleine catalogus van het sterven geworden."

Troost komt er desondanks in voor, net als woede, onmacht, verdriet, gelatenheid. "Licht en donker. Ik wilde geen tranentrekkend requiem."

Meest opvallend is misschien wel het Dies Irae, dat is getoonzet als een protestlied. Het koor zingt het a capella. Een woedende aanklacht tegen de dood die zelfs kleine kinderen uit

---

"Kunst is minder

Kunst is minder politiek geworden dan in de vorige eeuw. Je mag je nu weer laten vervoeren door muziek."

Anthony Fiumara, componist

---

vluchtelingenbootjes laat vallen; maar tegelijkertijd een aanklacht tegen het asielbeleid dat vluchtelingen als dode zielen behandelt.

Hoe moest het heten? Fiumara: "Door de teksten over al die doden moest ik denken aan Aeneas die naar de onderwereld gaat om te praten met de doden. Hij ziet daar een veld met doden. Ik stelde me daar een soort park met zielen bij voor. Vandaar 'Memorial Park'."

God komt er niet in voor. Fiumara: "Nee, voor mij is dit een ritueel. Net als 'Canto Ostinato' van Simeon ten Holt. Mensen hebben behoefte aan ritueel in muziek. Zelfs de popgroep Sigur Rós maakt één groot ritueel van hun shows.

"Kunst is minder politiek geworden dan in de vorige eeuw. Je mag je nu weer laten vervoeren door muziek. Dat is ook mijn doel met dit stuk. Ik hoop mensen te kunnen raken. Dit is mijn kathedraaltje in klank. Je mag eruit halen wat je zelf wil."

Het bekijken en plaatsen van reacties is voorbehouden aan onze betalende abonnees. Kijk [hier](#) voor een overzicht van onze abonnementen.

UITGELICHT | NET BINNEN

Oxfam-baas Karimi: Opgeven is geen optie, kwetsbare mensen hebben ons nodig

Door het misbruikschandaal bij het Britse Oxfam lopen bij het Nederlandse Oxfam Novib de leden weg. Maar directeur Farah Karimi heeft de luxe niet om op te geven.

Advertentie

Wereldmachten betreden de Syrische arena

Met Amerikanen die Russische strijders bombarderen, heeft de Syrische burgeroorlog zich nu echt ontwikkeld tot een internationaal conflict. Alle ingrediënten voor verdere escalatie zijn aanwezig.

Welk eten is het beste medicijn tegen griep?

SAMENLEVING

Van kippebouillon tot pepers: met welke voeding verdrijf je de griep?

Het recept voor nepnieuws

Han van der Horst bestudeerde de wortels van nepnieuws en ontdekte patronen in de bereidingswijze van dit soort desinformatie. Wie het zelf wil maken, geeft hij de belangrijkste ingrediënten.

Voor herenigde Joodse gezinnen was het leven na de oorlog niet meer hetzelfde

SAMENLEVING

Hoe was het voor Joodse gezinnen die na de Tweede Wereldoorlog voltallig - vader, moeder en kinderen - terugkeerden? Het Stadsarchief Amsterdam gaat met de tentoonstelling 'Samen weer aan tafel' in op die vraag.

Eva Crutzen zoekt de delete-knop voor pijnlijke herinneringen

CULTUUR

Wat onthoud je, wat zou je het liefst vergeten? In haar derde voorstelling 'Opslaan als' buigt cabaretière Eva Crutzen zich over het geheugen en herinneringen, onder meer aan haar overleden moeder.

[OVER ONS](#) [ABONNEREN](#) [AUTEURSRECHT](#) [PRIVACY](#) [KLANTENSERVICE](#)

deVerdieping **Trouw**

Trouw Apps

Volg ons

© 2017 de Persgroep Nederland B.V.
Alle rechten voorbehouden

De Persgroep Nederland is onder
andere uitgever van
het AD, de Volkskrant, het Parool en
Trouw